VOLKSPRENTEN

1980 - 1989

Ook bekend onder de benamingen:

centsprenten, oortjesprenten, kinderprenten, pestbladen, eenbladdrukken, heilingen, beeldekenspapier, mannekensbladen

en

duimsprenten ...

Maar wat is er in Nederland gepubliceerd over deze drukwerken? Met de komst van (DELPHER) is het mogelijk geworden om ruim 1 miljoen historische kranten, tijdschriften en boeken uit de collectie van de Koninklijke Bibliotheek op deze benamingen te onderzoeken.

Met dank aan Marty van Oortmerssen – Basart is dit onderzoek in 2017/2018 uitgevoerd met als resultaat een unieke bron voor zowel de professional als voor in de prentkunst geïnteresseerde.

Waar mogelijk zijn afbeeldingen aan de nieuwsartikelen toegevoegd uit de databank van het Rijksmuseum, Geheugen van Nederland, DBNL (Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse letteren) en Historische Drukkerij Turnhout.

MUSEUM 'T OUDE SLOT

14-03-1980 Het Parool.
Emancipatie. Emancipatie van wie? De titel en de vraag van een manifestatie die tot 23 april door het Goethe-Instituut-Amsterdam met enkele andere organisaties in Amsterdam wordt georganiseerd. Middelpunt is de tentoonstelling van Europese volksprenten uit vier eeuwen. De platen uit de 16de t/m 19de eeuw – bijna allemaal houtsnedes, kopergravure en litho's met een satirisch karakter – laten op onverbloemde, volkse manier zien, hoe man en vrouw met elkaar bezig zijn, hun posities willen verdedigen of verbeteren en ook strijd leveren om wie de broek aan heeft. De mannelijke droom over de kuise, deemoedige vrouw staat evenzeer afgebeeld als de minder zachtmoedige werkelijkheid van de zelfbewuste vrouw. Naast alle strijd is ook te zien hoe men zich steeds weer voor elkaar inzette. Een duidelijk voorbeeld hiervan is de prent "Weiberaufruhr in Holland" uit 1616, waarop vrouwen in Delft en niet de mannen de pachter afranselen, die een verhoging van de graanbelasting aankondigt.

Delft 1616: "Vrouwenopstand in Holland".
Kopergravure door Matthäus Merian d. Ä.
Omschrijving: Opstand van vrouwen tegen een nieuwe graanheffing van de stad Delft om hun havenontwikkeling te financieren.

04-11-1982 Provinciale Zeeuwse Courant.
Goese museum toont nieuwe collectie "centsprenten".

Noem my zatlap al die willen.
't Kan my in 't geheel niet schillen.
Al den dag zit ik in 't nat.
Maar ik ben ook altyd zat.

Zo luidt de tekst van één van de vele centsprenten, die vanaf vandaag te bewonderen zijn in het museum voor Zuid- en Noord-Bevenland. De collectie draagt de naam "Sprookjes en verhalen uit vroeger tijd"…
De verhaaltjes hebben vaak een belerend en moraliserend tintje. Zoals van de "Kinderschrik" die luie leugenaartjes opzoekt om ze de tong af te snijden…

Prentnr. 125
Kinderschrik / Crocquemitaine.
Uitgever Brepols & Dierckx zn, Turnhout 1833-1911.
Omschrijving: Blad met 12 voorstellingen van meneer en mevrouw Croquemitaine, de Franse boemannen die kinderen angst aanjagen. Onder elke afbeelding een onderschrift in het Nederlands en in het Frans.
Kleurenlithografie; tekst in boekdruk.
Afmeting 386x310 mm.

Opvallend is dat geen van de prenten een godsdienstig karakter draagt. Al komt wel de goedheiligman Sint Nicolaas in enkele vertellingen voor. Een andere categorie is die van de "gekke prenten". Het schijnt dat dergelijke afbeeldingen het meest in trek waren bij de vroegere jeugd. Bijvoorbeeld het beeldverhaal waarin allerlei "belangrijke" beroepen belachelijk worden gemaakt: den Zot, den Koning, den muyzenvanger en altyd-zat.
Opvallend is dat geen van de prenten een godsdienstig karakter draagt. Al komt wel de goedheiligman Sint Nicolaas in enkele vertellingen voor. Een andere categorie is die van de "gekke prenten". Het schijnt dat dergelijke afbeeldingen het meest in trek waren bij de vroegere jeugd. Bijvoorbeeld het beeldverhaal waarin allerlei "belangrijke" beroepen belachelijk worden gemaakt: den Zot, den Koning, den muyzenvanger en altyd-zat.

De meeste oude centsprenten zijn met de hand ingekleurd. Sommigen vertellen voor die tijd gewaagde verhalen. Zo toont een van de afbeeldingen een reus die een grote brand in een stad uitplast.

Prentnr.17
Geschiedenis van Guliver.
Uitgever Brepols & Dierckx zoon,
Turnhout 1833-1880.
Omschrijving: Blad met afbeeldingen van Gulliver die afscheid neemt van zijn vrouw en na een schipbreuk in het land Lilliput terecht komt. Hij wordt geboeid naar de hoofdstad gebracht, verslaat een vijandelijke vloot, pist een brand uit, en verlaat het eiland. Hij lijdt weer schipbreuk en komt in het land van de reuzen, wordt gepakt en maakt een reuzenmaaltijd mee. De koningin vindt hem leuk. Hij krijgt een huisje, dat door een arend wordt meegenomen naar zee. De arend laat zijn buit vallen en Gulliver komt op een Engelse boot terecht. Bevat tweeregelige onderschriften in Nederlands en Frans. Kleurenlithografie; tekst in boekdruk. Afmeting 371x323 mm.

De sprookjes zullen veel bezoekers bekend voorkomen. De naam “centsprenten” dateert uit de periode “1880-1940”. In alle mogelijke winkels waren de prenten toen namelijk voor slechts een cent te koop. Soms werden de plaatjes uitgedeeld door marktlieden of kregen vlijtige leerlingen een exemplaar. Het ontstaan van het verschijnsel “centsprenten” is moeilijk te achterhalen. Stadsarchivaris L.J. Abelmann: “Waarschijnlijk stamt het af van de tijd van de rondreizende marktkooplui. Al in de achttiende eeuw waren de prenten in omloop”. Volgens Abelmann vervulden de afbeeldingen vroeger tevens de functie van rondreizende “krant”. Het opvoedende element komt in de Belgische prenten het sterkst naar voren. Bij de zuiderburen bloeide het verschijnsel op na de onafhankelijksoorlog in 1830. Indertijd werden programma’s opgezet voor de geestelijke ontwikkeling van het volk. De prenten vormden daarbij een hulpmiddel. De kinderen, die een en ander in ontvangst mochten nemen, knipten de plaatjes vaak uit om ze in te plakken. Voor de vrije tijd van de toenmalige Nederlanders en Belgen ontwierpen de tekenaars spelletjes op het papier als het “Ganzeborden” en het “Apenspel”…

17-08-1983 Trouw.

De strijd om de broek. Drie eeuwen lang, van de zeventiende tot het begin van onze eeuw, was de meest geliefde kinderprent een beeldverhaal over "de strijd om de de broek". Het gaat om een gevecht tussen echtgenoten, over wie de baas is in huis en over de afbakening van ieders taak. De dominante vrouw, die altijd Griet heet, dwingt haar man om de vrouwenrol over te nemen en trekt hem als teken daarvan de broek uit. De echtgenoot heet soms Klaas, maar meestal Jan de Wasser. Die naam verwijst naar het vrouwenwerk dat hij verricht, afwassen, poetsen en dweilen. Jan de Wasser en zijn Griet komen ook in zeventiende eeuwse kluchten voor. Maar prenten zowel als kluchten voeren tot een oudere traditie terug. De strijd om de broek wordt al op vijftiende-eeuwse prenten en koorstoelen uitgebeeld en Erasmus noemt het onderwerp in zijn *Colloquia* geschikt voor een kluchtige onderbreking van de maaltijd. Niet toevallig heet de onvervaarde vrouw op het beroemde schilderij uit 1562 van Breughel de *Dulle* (=boze) *Griet.* Dr. Jan Grauls heeft aangetoond, dat deze naam samenhangt met de legende van de heilige Margaretha, een moedige maagd die de duivel in de gedaanten van een schone jongeling en van een draak versloeg. Maar de voorstelling van de Dulle Griet had ook maatschappelijke wortels. Woedende volksvrouwen als aanvoersters van spontane volksopstanden waren een bekend verschijnsel. Jeroen Bosch beeldt op zijn schilderij *De Hooiwagen* vrouwen uit, die de hooiwagen – symbool van winzucht – aanvallen. Rudolf Dekker geeft in *Holland in Beroering* (1982) voorbeelden van vrouwelijke aanvoerders in de zeventiende en achtiende eeuw. In het stedelijk-burgerlijk milieu dat steeds meer de toon aangaf, paste dat gedrag echter niet. Daar kreeg de vrouw steeds meer een aparte plaats: die van trouwe, onderdanige, zedige, geheel aan haar gezin toegewijde huisvrouw. Het openbare leven werd het terrein van de man. Terwijl in de vijftiende en zestiende eeuw het thema van de "strijd om de broek" nog populair was in de hogere burgerkringen, werd het in latere eeuwen een geliefd onderwerp van het volk. In de lagere kringen was de vrouw dikwijls mede-kostwinner. In de strijd om het bestaan was ingetogen gedrag niet zo functioneel. Eigenlijk bleef in dat milieu nog lang een situatie bestaan, die vergelijkbaar is met de feodale tijd. Omdat toen een taakverdeling binnen de standen domineerde, moesten mannen en vrouwen elkaar bijstaan. De kasteelvrouw verving haar man tijdens zijn vaak lange afwezigheid. De vrouwen van de ambachtslieden hielpen hunnen echtgenoten, maar hadden daarnaast nog vaak eigen ambachten. De vrouwen in de kloosters vormden zelfstandige centra van cultuur. En dat vrouwen meehielpen in het boerenbedrijf was sinds onheugelijke tijden vanzelfsprekend, al werd er wel een taakverdeling toegepast. De inperking van de vrouwenrol vond plaats in de vijftiende en zestiende eeuw. Dat is niet alleen de tijd waarin de levensstijl van de stedelijke burgerij de overhand kreeg, het is ook de tijd waarin op de exclusief aan mannen voorbehouden universiteiten de toekomstige elite werd gevormd. De tijd ook waarin de meisjes uit het volk steeds meer aangewezen waren op huishoudelijke diensten in het meer welvarende gezin.

Daar deden zij het werk dat Jan de Wasser in het beeldverhaal door zijn Griet kreeg toebedeeld. Vanaf de zeventiende eeuw dienden prenten, uit houtgraures vervaardigd, als een goedkoop middel tot lering en vermaak van het gewone volk, dat zich de luxe van een boek of een krant niet konden veroorloven. De oplagen konden enorm zijn. Maurits Meijer, die in 1962 een groot standaardwerk schreef over volks- en kinderprenten, schat dat de gezamenlijke oplage van Nederlandse en Belgische uitgevers omstreeks 1855 tussen de vijftig en honderd miljoen stuks moeten hebben bedragen. De behandelde onderwerpen zijn uiterst gevarieerd. Het formaat was circa dertig bij veertig; dus groot genoeg voor een serie van afzonderlijke afdrukken of een beeldverhaal. In het beeldverhaal van Jan de Wasser en zijn vrouw Griet gaat het meestal om een reeks van vierentwintig plaatjes. Na het eerste plaatje, waarop wordt getrouwd, begint de geschiedenis van Jans vernedering. Jan wordt belachelijk gemaakt. Dat is een zeer doeltreffende methode om een moraal te verkondigen. Maar voor alle zekerheid wordt bij de meeste prenten de moraal nog eens uitdrukkelijk onder woorden gebracht.

Als 't in de wereld goed zal gaan
Dan moet elk op zijn plaatsje staan.
De man aan het werk, de vrouw in huis,
Als de orde omkeert, is het niet pluis.

Prentnr. 29 Drukker P.C.L. van Staden Czn. Amsterdam 1850-1870.
Omschrijving:
Blad met een versie van het verhaal van Jan de Wasser, die trouwt met Griet Feeks. Hij moet het hele huishouden en de opvoeding van hun zoon verzorgen.
Met opmerkingen waaruit blijkt dat deze situatie niet deugt: 'Jan dwijlt de stoep; dat past toch niet'. Griet slaat Jan als het kind schreeuwt, het kind 'moet nu ook eens uit de broek' en als het stout is slaat Jan zijn zoon met een roe.
Houtsnede.
Tekst in boekdruk.
Afmeting 362x284 mm.

De vraag is waarom juist deze kinderprent – met naar onze opvattingen onkinderlijk thema – zo lang de top haalde. Meer dan dertig Nederlandse en Belgische uitgevers hadden haar in hun fonds, soms zelfs in meerdere versies. Ik vermoed dat het aantrekkelijke van de prent niet zozeer in de lering, maar vooral in de vermakelijkheid school. Eén van de oudste prenten over dit onderwerp draagt als opschrift:

Kinders met groot vermaak hier ziet
Het leven van Jan met zijn Griet.

Was het vermakelijke juist niet dat Jan het onderspit delfde? Volgens de kerkelijke em burgelijke opvattingen van die tijd hoorde Jan de baas te zijn van het hele huisgezin. Zijn onderdrukking plaatste hem op het niveau van de kinderen. Het bood een mogelijkheid tot leedvermaak. Maar tegelijk konden kinderen zich met hem identificeren. In het bekende poppenkastverhaal van Jan en Katrijn zien wij iets dergelijks. De kinderen worden uitgelokt om met Jan samen te spannen tegen de bazige Katrijn. (Ook de naam Katrijn gaat waarschijnlijk op een heiligenlegende terug. De heilige Katharina van Alexandrië zou in een geleerd dispuut een groot aantal heidense filosofen verslagen hebben). Maar om vermakelijk te zijn moesten Griet en Jan wel enige herkenbaarheid hebben. Anders gezegd: de officieel verkondigde rolverdeling tussen man en vrouw moest nog niet geheel met de werkelijkheid kloppen. Terwijl de populariteit van de prent in het snel verburgerlijkend Nederland taande, behield zij deze in België tot aan het begin van deze eeuw. Meer dan in Nederland bleef de vrouw daar als boerin en arbeidster een rol in het openbare leven vervullen. Nu nog valt op dat in België de vrouwen zich vrijer gedragen, bijvoorbeeld gemakkelijker een café bezoeken. Voor mensen van nu, die de afgebakende rolverdeling van man en vrouw steeds minder aanspreekt, heeft de prent hoogstens historische waarde. Maar dat maakt haar wel interessant. Juist nu de traditionele rolverdeling ter discussie staat, vragen wij ons af of die verdeling van taken tussen man en vrouw van alle tijden is. En zo niet, waar deze traditie dan vandaan komt. Het beeldverhaal van Jan en Griet bevat enige belangrijke sleutels. De eerste en belangrijkste sleutel vormt het eerste plaatje: er wordt officieel getrouwd. Dat wordt meestal aangeduid door een figuur op een preekstoel: een dominee of een priester. Sinds de tweede helft van de zestiende eeuw kon men niet meer informeel trouwen. Toch had sinds mensenheugenis gegolden dat trouwbelofte en daarop volgende geslachtsgemeenschap een geldig huwelijk vormde. Een kerkelijke inzegening – vóór de kerkdeur – was door de katholieke kerk wèl voorgeschreven. Voor de bezittende klassen was een officieel huwelijkscontract altijd belangrijk geweest: rechten en plichten van beide partijen moesten worden vastgelegd. Met het toenemen van de macht van de burgerij, waarvoor een beschermend gezinsleven fundamenteel was, groeide de behoefte aan een algemene regeling. De politieke machtshebbers hadden er belang bij het wettige huwelijk te beschermen en de toename van het grote leger armen, werklozen, prostitué's en bedelaars in de hand te houden.

Eigenlijk is de voornaamste les van Jan de Wasser: bezint eer ge begint. Om maar getrouwd te raken kan een meisje zich lief en aantrekkelijk voordoen, maar als zij eenmaal getrouwd is kan zij een helleveeg blijken. In een van de vroegere prenten van Klaas en Griet wordt dat in het plaatje vooraf aan het huwelijk uitgebeeld:

Klaas heeft liefde tot zijn Grietje
Voelt haar bij haar borstjes bloot
Siet daar achter Speelman Pietje
Speelt een minne-wetje groot.

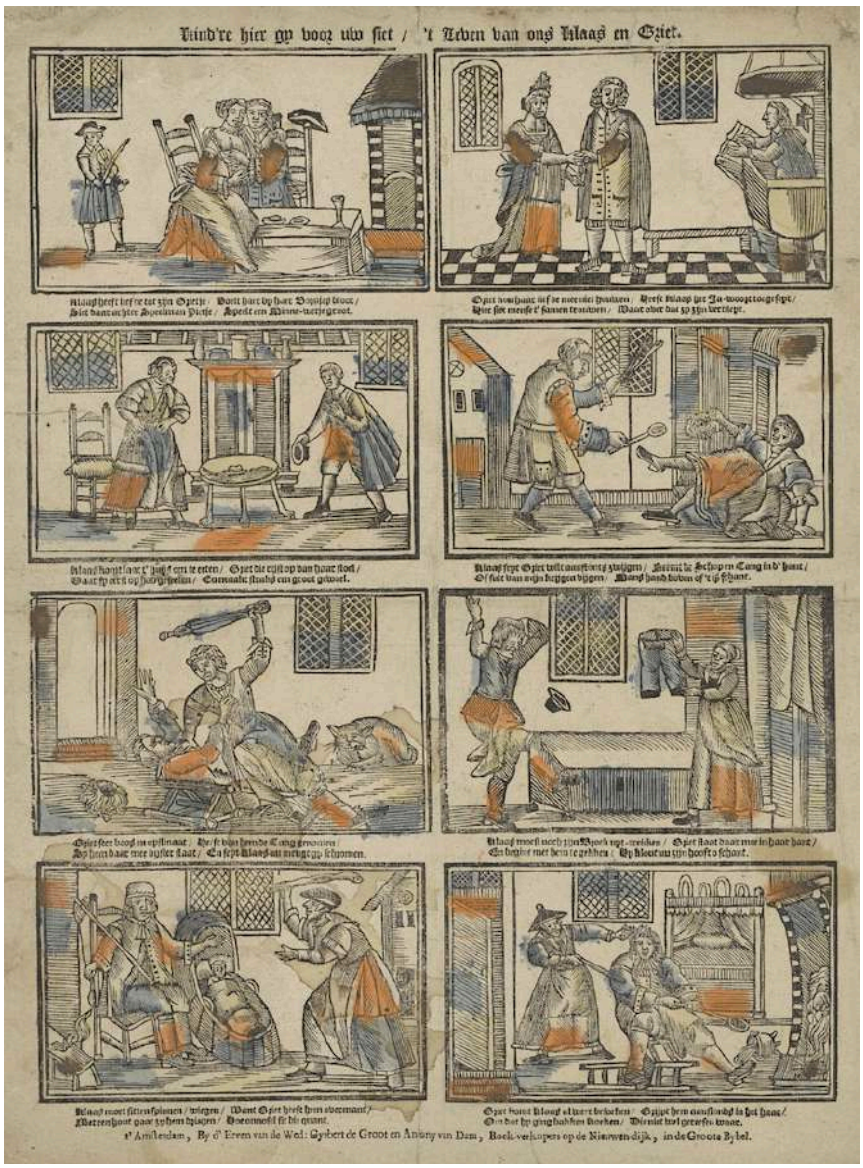

Kind're hier gy voor uw siet / 't leven van ons Klaas en Griet.
Uitgever: Erven Weduwe Gijsbert de Groot / Anthony van Dam.
Amsterdam 1719-1724.
Omschrijving: Blad met 8 voorstellingen over het leven van Klaas en Griet, en de strijd om de broek.
Onder elke afbeelding een tweeregelig vers. Houtsnede; tekst in boekdruk.
Afmeting 405x304 mm.

Eenmaal getrouwd toont zij haar ware aard. En die aard strookt helemaal niet met het burgerlijk huwelijksideaal en de kerkelijke huwelijksmoraal van die dagen. De opschriften boven de prenten geven dat duidelijk weer. Door de omkering van de rollen tussen Klaas en Griet wordt benadrukt hoe het eigenlijk hoort: Klaas de baas, Griet onderdanig en toegewijd aan huishouding en kinderen. Er is maar één plaatje waar zij eendrachtig optreden, namenlijk als zij een kindje gaan "halen".
Dat gebeurt meestal in Volewijk. De Volewijk lag in Amsterdam-Noord en daar moesten zij per schip over het IJ heen. Volgens de traditie groeiden daar de kindertjes aan de bomen of kwamen zij uit een put.
Deze voorstelling van zaken heeft niets te maken met geheimzinnigheid rond de verwekking. Het gaat om de restanten van een oeroude mythologie. Boom en put staan in verbinding met Moeder Aarde, waaruit alle leven voortkomt. In veel andere plaatsen in Nederland werd van bepaalde bomen en putten hetzelfde verteld.
De laatste plaatjes zijn eveneens opmerkelijk. Als kindje stout is, vindt Jan het nodig om "het op zijn gatje te klouwen". Maar Griet bestraft hem daarvoor met de zweep. Blijkbaar is Griet dus hard voor haar man, maar weekhartig tegenover hun zoon. Ook dat laatste werd in het burgerlijke opvoedingspatroon afgekeurd. Kinderen moesten desnoods met harde hand tot discipline en arbeidzaamheid worden opgevoed. Hoe belangrijk leren en werken voor het kind is, wordt onderstreept door het laatste plaatje:

Jan en Griet die disputeren
Wat men 't kind zal laten leren.

Griet overschrijdt ook hier de grenzen van de haar toebedachte rol. Maar het zegt wel iets over het belang dat in de Nederlandse burgermaatschappij werd gehecht aan een goede opleiding.
Een enkele maal eindigt de prent op een andere manier. In een vroege Noordnederlandse versie eindigt de zedenschets in bed. In sommige late varianten wordt Jan de deur uitgejaagd.
In een Belgische versie sterft Lamme Goedzak, zoals Jan daar heet.
Een larmoyant einde dat past in de sfeer van de negentiende en twintigste eeuwse smartlappen. Maar dat zijn versies die nooit zo populair werden als de *echte* Jan de Wasser-prenten, waarin zijn omgekeerde rol tot suggestieve open einde werd volgehouden.

Lène Dresen-Coenders.

Prentnr. 21 Lamme goedzak / Le bon Guillaume.
Uitgever Glenisson & Van Genechten, Turnhout 1833-1856.
Omschrijving: Blad met 20 voorstellingen over het leven en bezigheden van Lamme Goedzak en zijn Griet.
Onder elke afbeelding een tweeregelig vers in het Nederlands en in het Frans.
Houtsnede; tekst in boekdruk. Afmeting 394x329 mm.

11-11-1983 NRC Handelsblad.
Kinderboeken toen, kinderboeken nu is georganiseerd door het Frans Halsmuseum, de Haarlemse Stadsbibliotheek en de boekhandel Willa Reinke. Het resultaat is instructief, onderhoudend en ziet er aantrekkelijk uit… Het beeld van de ontwikkelingen in de jeudliteratuur wordt gecompleteerd met Volks- of Kinderprenten, die aan de muur hangen. Hierop is bijvoorbeeld te zien hoe kinderen tot deugdzaamheid werden vermaand via suggestieve plaatjes van enge lieden, met als onderschriften (in het Nederlands en het Frans): “Baas Kinderschrik zoekt de leugenaars op om hun tong af te snijden” of “Moeder Kinderschrik sluit de ongehoorzame meisjes op in den rattentoren”…

Prentnr. N.125 Kinderschrik / Crocquemitaine.
Uitgever Philippus Jacobus Brepols, Turhout 1800-1854.
Omschrijving: Blad met 12 voorstellingen van meneer en mevrouw Croquemitaine, de Franse boemannen die kinderen angst aanjagen.
Onder elke afbeelding een onderschrift in het Nederlands en in het Frans.
Houtsnede; tekst in boekdruk. Afmeting 415x340 mm.

09-07-1984 Trouw.

Gerard Lutke Meijer kan het schrijven niet laten. *Na het Jordaanoproer volgt nu een boek over walvissen…* In de Bijbel komt de walvis ook regelmatig voor, vervolgt Gerard. "In Job en Jesaja wordt hij aangeduid als Leviathan. In het beroemde boek Moby Dick, dat Herman Melville in 1851 publiceerde, krijgt het mythologische monster met zijn hoorns en zijn vele koppen een meer realistische gedaante, want in vroeger eeuwen spoelden er regelmatig walvissen aan, zelfs op de oevers van de Schelde, zodat mensen de waarheid konden weten. Maar op volksprenten werden walvissen getekend als afschrikwekkende monsters. Vandaar dat niemand medelijden met de walvis had, toen hij doel werd van jagers. Nederland deed daar ook ijverig aan mee, het was een strijd tegen het kwaad. "In de ogen van velen werden wavisvaarders een soort kruisvaarders. De gevolgen zijn niet uitgebleven. De walvis is dusdanig afgeslacht dat deze diersoort ernstig in het voortbestaan is aangetast. De walvis dreigt het symbool te worden van alles wat door toedoen van mensenhand voor altijd verloren kan gaan."…

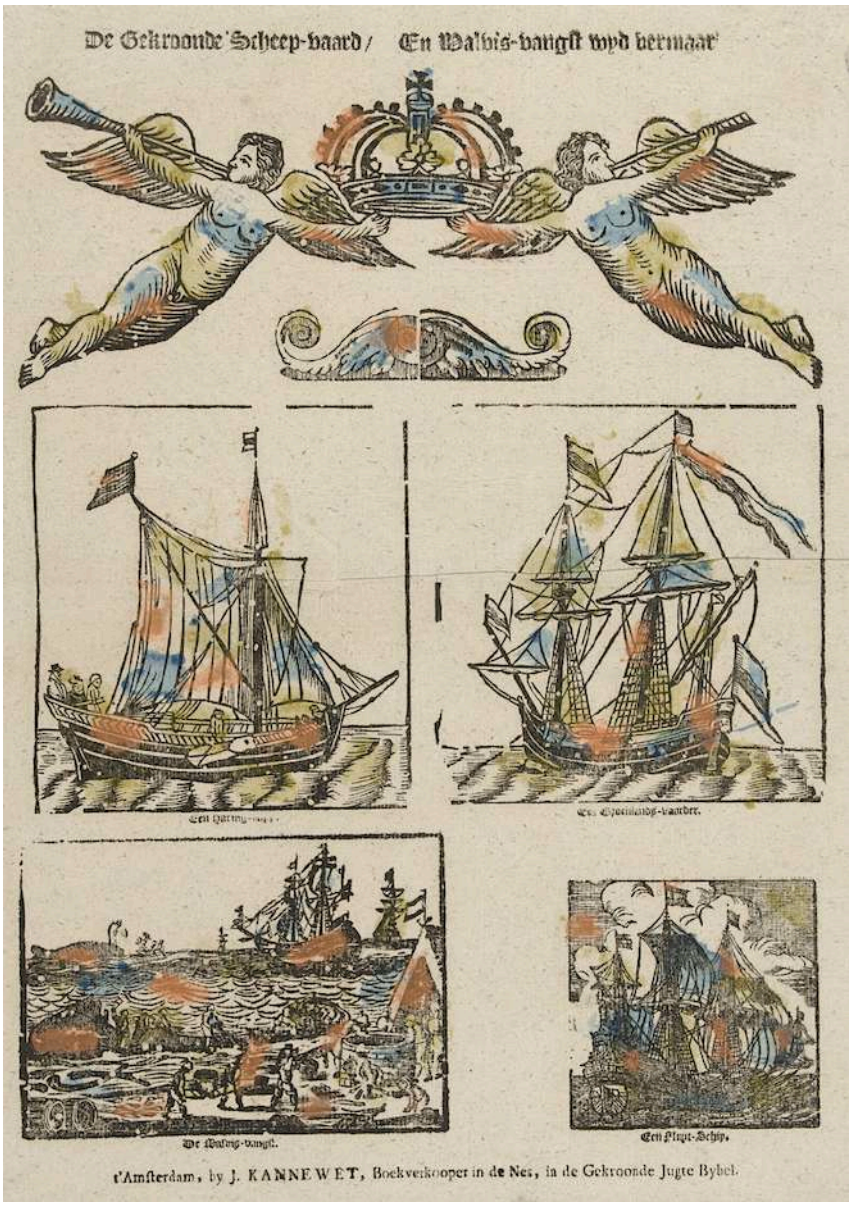

De gekroonde scheep-vaard / En walvis-vangst wyd vermaard.
Uitgever Johannes Kannewet.
Amsterdam 1725-1780.
Omschrijving:
Blad met vier voorstellingen van scheepstypen en van de walvisvangst.
Bovenaan engelen met bazuinen aan weerszijden van een keizerskroon.
Houtsnede;
tekst in boekdruk.
Afmeting 397x310 mm.

Prentnr. 44 De walvischvangst. Nieuwe kinderprenten.

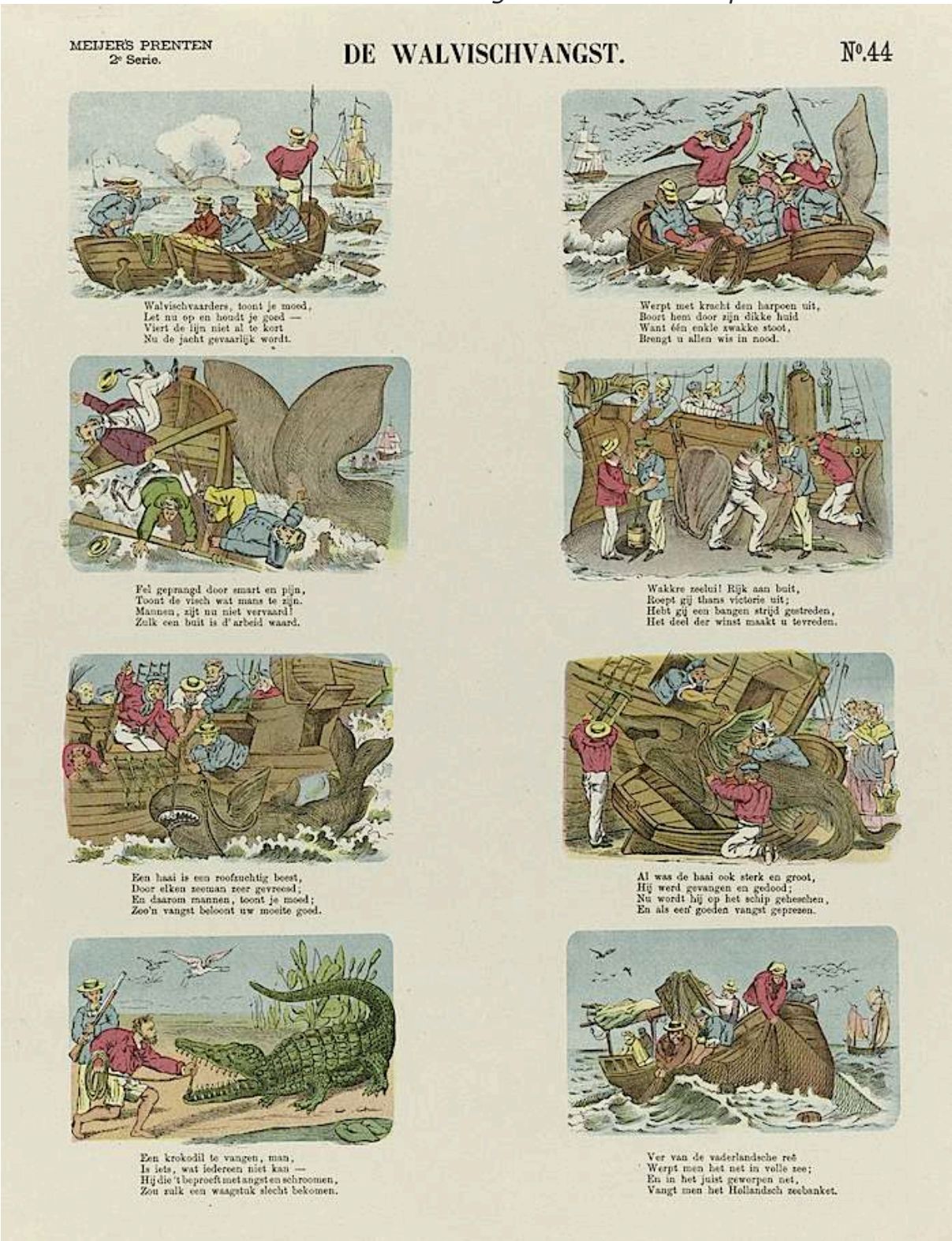

Uitgever De Ruyter & Meijer, Amsterdam 1874.
Omschrijving: Blad met 8 voorstellingen over het vangen van een walvis, een haai, een krokodil en vissen.
Onder elke afbeelding een vierregelig vers.
Kleurenlithografie; tekst in boekdruk. Afmeting 429x340 mm.

30-11-1984 Trouw.

Plakboek met kinderprenten: 23.200 gulden. Een Amerikaanse handelaar heeft op een veiling van kinderprenten, behorend tot de collectie-Van Veen, 23.200 gulden betaald voor een 135 bladzijden tellend plakboek uit de 18e eeuw. Een uitgebreide collectie van 201 Engelse zogenaamde "catch penny prints" uit 1780 was dezelfde Amerikaan 27.840 gulden waard. Een cents-prent van de "Sundvloet", midden 17e eeuw, ging voor bijna 9.000 gulden, eveneens naar de V.S. Ook werden er veel prenten aangekocht door Nederlandse Musea. De collectie van mr. Van Veen bracht in totaal ruim 1,1 miljoen gulden op…

Prentnr. 63 Des eersten werelds ondergang door de zundvloed.
Uitgever De Erven de weduwe J. Ratelband en J.Brouwer.
Amsterdam 1550-1650 en/of 1782-1793.
Omschrijving: Blad met een grote voorstelling van dieren die aan boord gaan van de ark van Noach. Op de achtergrond de Zondvloed. Rechtsboven een uitsparing voor twee kolommen tekst uit Genesis 6 en 7. Houtsnede; tekst in boekdruk. Afmeting 310x415 mm.

13-12-1984 Het Parool.
De mens is zo dom dat hij niet weet dat hij dom is. Wie behoefte heeft aan een scherper inzicht in de waanzin en de ijdelheid van de wereld, doet er goed aan dezer dagen het Goethe Instituut te Amsterdam binnen te wandelen. Nauwelijks binnengetreden wordt de bezoeker overvallen door angstwekkende narren en een dronkenman, lijdend aan een delirium tremens. Vrouwe Wereld toont haar lieftallig gezicht, maar let vooral op de keerzijde van haar Januskop: één en al doortrapte slechtheid.
De ontluistering van de mens die zich reeds in een belendende zaal overtuigend voortgezet. Vissen vissen op mensen, de os slacht de slager, het schaap roostert de kok, de boom zaagt de houthakker in stukken, vrouw slaat man, dieren in de rij voor dè kermisattractie: mènsen.

Prentnr. 55 De verkeerde wereld. Münchener platen.
Prentmaker: Stauber. Uitgever K.Braun en Fr. Schneider.
Drukker Carl Robert Schurich. München 1843-1920.
Omschrijving: Blad met 9 voorstellingen over de verkeerde wereld, waar onder andere dieren zich als mensen gedragen.
Houtgravure; tekst in boekdruk. Afmeting 442x352 mm.

Macabere, sarcastische, satirische, allegorische volksprenten, vlugschriften en gravures uit de laatste vier eeuwen, met grimmig plezier gemaakt. Soms drukken de prenten – afkomstig uit Frankrijk, Rusland, Engeland, Italië, Spanje, Nederland en (vooral) Duitsland – een moraliserend lesje uit of een scherpe kritiek op de maatschappelijke orde. Een goed voorbeeld daarvan is de kopergravure uit 1563 van Pieter Brueghel: Volgevreten Burgers gooien een Magere Muzikant de Keuken uit. Dan weer zijn de prenten alleen maar absurd, geschift of komisch, zoals de afbeelding van een huisvrouw, samengesteld uit alle apparaten die haar in het huishouden ten dienste staan. De tentoonstelling is tot stand gekomen na een scherpe selectie van duizenden prenten uit het bezit van Günther Böhmer. Deze in München wonende oud-journalist, ex-museumdirecteur, tekenaar maar vooral verzamelaar staat bekend om zijn scherpe oog voor het afwijkende. De volksprenten houden het midden tussen journalistiek en kunst. Zij werden in een oplage van enkele tientallen op de markten gecolporteerd in centra als Augsburg, Neurenberg, Parijs, Londen en (in den Nederlanden) Antwerpen en Turnhout. Hoe zorgvuldiger de bezoeker de prenten bekijkt, des te duidelijker wordt dat hij naar zichzèlf kijkt. De mens immers is egoïstisch, wreed, schijnheilig, onbetrouwbaar. Maar vóór alles is hij dom. Zó tragisch dom, dat hij niet eens wéét dat hij dom is. In het Goethe Instituut staat de wereld op haar kop.
In een gravure wordt het gieten van kennis in kinderhoofden gaaf – met een trechter op de schedel – uitgebeeld. Zelden zal het huwelijk zo ongenadig zijn ontleed als in een negentiende eeuwse Engelse prent. Een ouder echtpaar maakt zich in de slaapkamer op voor een nieuwe dag en toont daarbij de hulpstukken die de lichamelijke attractie moeten verhogen. De vrouw tilt haar nachthemd op om haar kunstbillen te bestemder plek te bevestigen; grijpklaar op tafel haar kunstgebit, borststuk en pruik. De man probeert, vals met één oog kijkend, een glimp van het eens begeerde vrouwenlichaam op te vangen. Eén oog: zijn andere ligt klaar in een glas water. Aardig is de letterlijke weergave van bestaande uitdrukkingen: “Bij de neus nemen”, “In he oog springen”, “Door de vingers zien”.
De eeuwige strijd tussen man en vrouw en de ruzieverwekkende rolverdeling in het huwelijk vormen een steeds terugkerend thema. En hoe kan men de domheid van de mensen beter aanschouwelijk maken dan door hen af te beelden als dieren – vaak apen of katten? Een dronken matrone en haar kat zijn niet van elkaar te onderscheiden; de kop van de boer toont een treffende gelijkenis met het daarnaast afgebeelde hoofd van zijn paard. Reuzen, dwergen, gebochelden, monsters trekken aan het oog voorbij. Voor wie zich, om de omgekeerde wereld te ontlopen, naar de uitgang spoedt en daar even wil bijkomen voor een rustgevende kop van een hoogwaardigheidsbekleder: Onnozele! De prent hangt daar niet voor niets. Ga op uw handen staan en gij ziet: de kop van de dignitaris is in een doodshoofd veranderd. De Wereld – zij is een illusie. Voor de enkeling die dat beseft, is er nog énige hoop op redding.

Het door de vingers zien. Die oorsaecke van allen sonden en schanden.
Uitgever Peter Warnerssen, Kampen 1550-1560.
Omschrijving: Liefdespaar in tuin begluurd door oude vrouw die door haar vingers kijkt, bij elk figuur een cartouche met tekst.
Onder de afbeelding drie kolommen tekst in het Nederlands.
Houtsnede, hand gekleurd. Afmeting 397x284 mm.

22-12-1984 NRC Handelsblad.

Luilekkerland – Voor menigeen staan de Kerstdagen in het teken van Luilekkerland. Is de kerstdis werkelijk een overblijfsel van boekweitbrij, rozijnenregen, melkrivier en worsthek? Een speurtocht door sagen en legenden naar de Streek der Luiaards, het Rijk der Zotten en het Zwijnenland "drie meyl hinder Weynachten". Welkom in Luilekkerland… Luilekkerland is op de wereldkaart wat Sint Juttemis op de kalender is. Voor schilders en tekenaars was dit geen probleem. Er bestaat zelfs een kaart van "Scharaffenland", waarop de onbekende cartograaf het rijk heeft ingedeeld in onder meer de Streek der Luiaards, het Rijk der Zotten en het Zwijnenland. Al op de vroegst bekende illustratie, een houtsnede van de Neurenberger Erhard Schön (ca.1530), loopt een gebraden exemplaar met het mes in de rug.

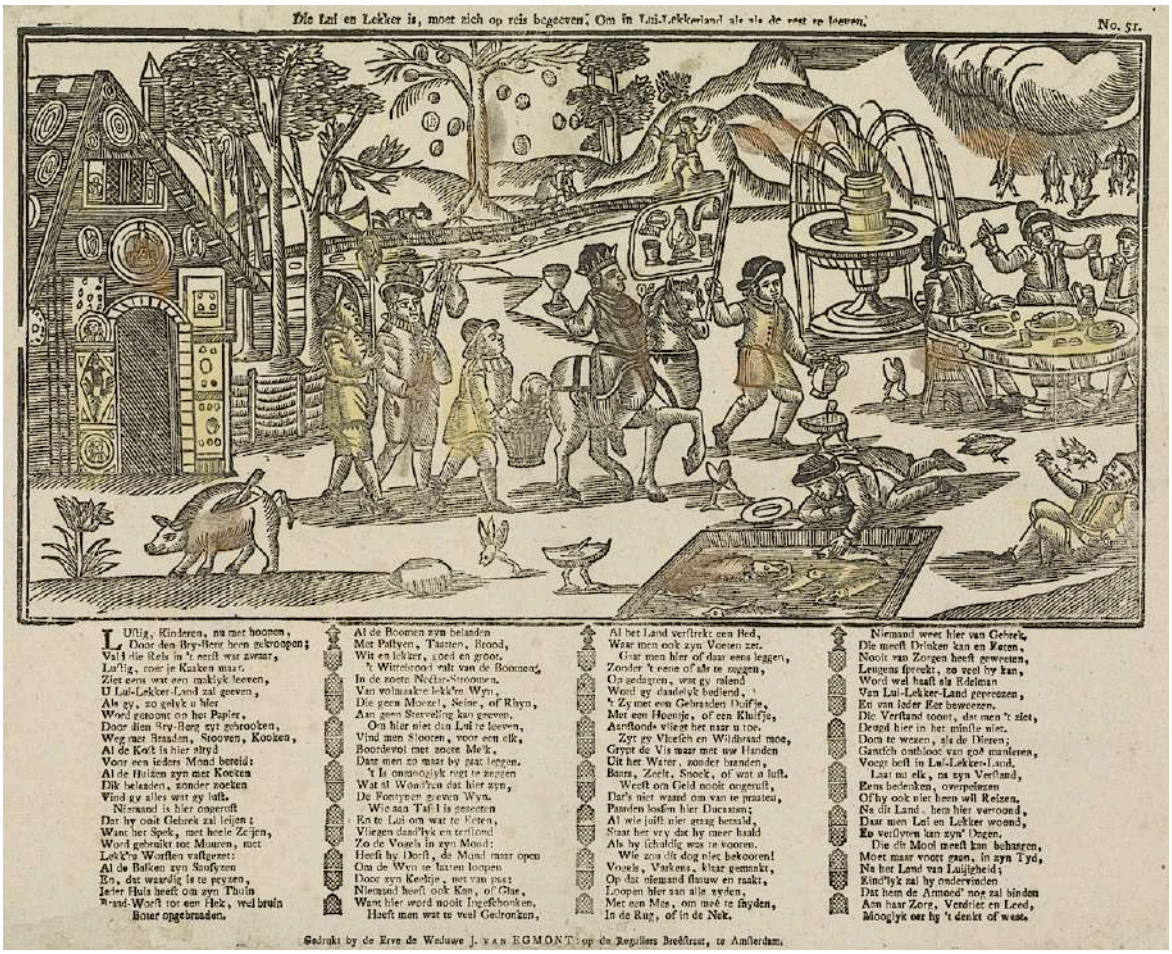

Prentnr. 51 Die lui en lekker is, moet zich op reis begeeven, om in Luilekkerland als als de rest te leeven.
Uitgever Erven de Weduwe Jacobus van Egmont, Amsterdam 1761-1804.
Omschrijving: Blad met een grote voorstelling van het Luilekkerland.
Onder de voorstelling een lang gedicht in vier kolommen.
Houtsnede; tekst in boekdruk. Afmeting 300x414 mm.
Reclame voor Luilekkerland naar Duits voorbeeld gesneden met het vertaalde gedicht van Hans Sachs uit 1530 met een moraal: "Want luy en ledigheyd noyt deugt en bracht".

Krap een jaar na het hongerjaar 1566 schilderde Pieter Bruegel een zelfde varken op de achtergrond van een kokanjetafreel dat in de toekomst als "voorbeeld" zou gelden. Een soldaat, een boer en een geleerde liggen bij Bruegel gelijkelijk uitgevloerd onder een boomstam die omgord is door een welvoorzien tafelblad. Want ook in politiek opzicht blijkt Luilekkerland een droomwereld. Vriend en vijand eten van dezelfde tafel.
En als er al sprake is van een hiërarchie, dan is de knecht hier meester en de meester knecht. Via centsprenten werd dit en alle andere beelden van Kokanje tot in onze eeuw verbreid. Langs dezelfde weg kreeg de tekst – met name die van Sach's "Schlauraffen Landt" – bekendheid bij juist dàt deel van het volk dat ontvankelijk was voor het visioen van een betere wereld…

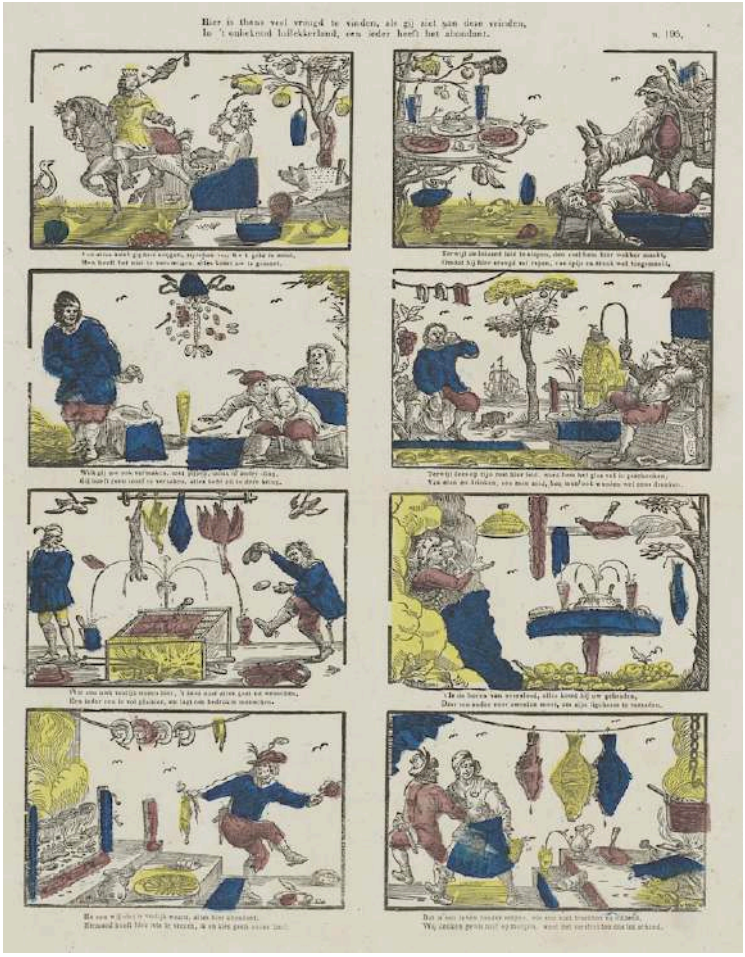

Prentnr.195 Hier is thans veel vreugd te vinden,
als gij ziet aan deze vrinden,
In 't onbekend luilekkerland,
een ieder heeft het abondant.
Uitgever Glenisson en Van Genechten, Turnhout 1833-1900.
Omschrijving: Blad met afbeeldingen van een overvloed aan wijn en vlees, een ezel die een luiaard wakker maakt, men kan pijp roken, drinken, vrolijk zijn, allerlei gebraad eten, leven zonder zorgen.
Met tweeregelige rijmende onderschriften.
Houtsnede; tekst in boekdruk. Afmeting 394x324 mm.

Prentnr. 19 Luilekkerland - Pays de Cocagne.
Uitgever: Franciscus Antonius Beersmans, Turnhout 1866-1902.
Omschrijving: Blad met 12 voorstellingen van het Luilekkerland. Onder de titel een vierregelig vers in het Nederlands en in het Frans.
Onder elke afbeelding een tweeregelig vers in het Nederlands en in het Frans.
Houtsnede; tekst in boekdruk. Afmeting 425x321 mm.

21-02-1985 Nederlands dagblad.
Tentoonstelling van kinderprenten in POM. Het schilderijen- en Prentenkabinet van het Provinciaal Overijssels Museum in Zwolle zijn tot en met 19 mei gevuld met kinderprenten uit de eigen collectie van het museum. Kinderprenten zijn losse bedrukte vellen met daarop verhalen in stripvorm, afbeeldingen om uit te knippen etc. Tot ongeveer 1920 waren deze prenten de belangrijkste lectuur voor kinderen… de prenten geven een goed beeld van de opvoeding van kinderen tussen 1600-1900. Bovendien laten zij veel zien over het dagelijks leven uit die periode: het onderwerp van veel kinderprenten…

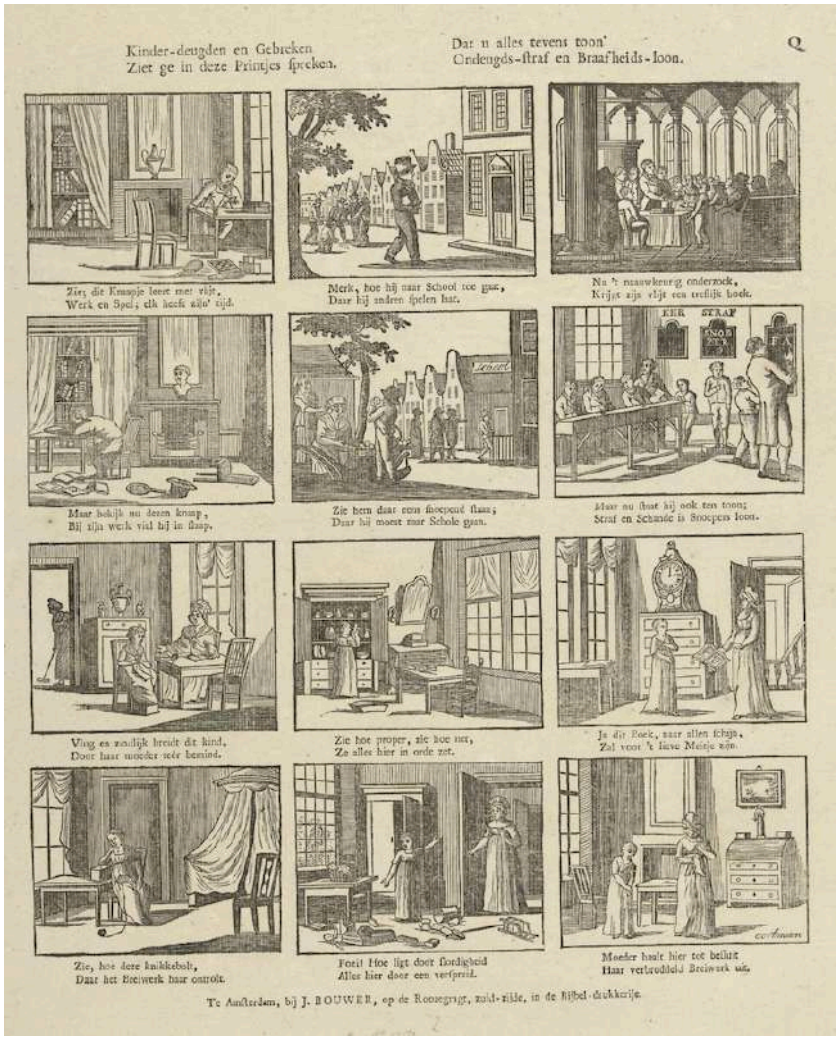

Prentnr. Q Kinder-deugden en gebreken
Ziet ge in deze printjes spreken
Dat u alles tevens toon'
Ondeugds-straf en braafheids-loon.
Prentmaker Gerrit Oortman en Jan Oortman Sr.
Uitgever Johannes Bouwer, Amsterdam 1805-1808.
Omschrijving: Blad met 12 voorstellingen van de beloning van gehoorzame kinderen en de bestraffing van ongehoorzame kinderen.
Onder elke afbeelding een tweeregelig vers.
Houtsnede en boekdruk. Afmeting 410x330 mm.

04-10-1986 NRC Handelsblad.

De Jager het Haasje. Het haasje de jager.

De mens heeft zich, vanaf de oude Noach, als regelmatig heer van de schepping beschouwd. Maar al eeuwen voor Christus is er aan deze vanzelfsprekende hiërachie getornd. Het gedierte der aarde roerde zich in beeld, woord en geschrift. De wereld op zijn kop – het blijft een onweerstaanbaar alternatief voor elke bestaande orde. De geschiedenis van een rolverwisseling door de eeuwen heen. Vanouds tiranniseert de mens de schepping. Zo niet de heerser, dan toch minstens als hartvochtige beheerder, door God zelf benoemd. "Vervult de aarde en onderwerpt haar," zei de Schepper immers tot de eerste man en vrouw in Genesis. En na de zondvloed geeft hij Noach een soortgelijke opdracht: "En de vrees en de schrik voor u zij over al het gedierte der aarde (…). Alles wat zich roert, wat leeft, zal u tot spijs zijn (…).

Voor de dieren, die toch in Noach hun redder zagen, moet dit een verrassende ontwikkeling zijn geweest. Helaas belette hun onmondigheid elk redelijk tegenspel. Er restte dus niets anders dan te schuilen of het hazepad te kiezen. Waarom dan heeft de mens zelf alternatieven voor een dierlijke reactie op zijn heerschappij bedacht? Uit schuldgevoel? Waarom hebben kunstenaars in het oude Egypte al de rol van prooi en jager omgedraaid? Uit speelsheid? Als Orwells dieren in het begin van Animal Farm de boer de laan uit sturen is dat slechts een moderne variant op een eeuwenoud thema. Het thema namelijk van de "Verkeerde Wereld".

Al vanaf de veertiende eeuw voor Christus tonen literaire teksten, beeldhouwwerken, tekeningen en vooral ook prenten hoe men zich een wereld van louter tegenstellingen heeft voorgesteld. De vissen zwemmen er in de lucht en de vogels vliegen onder water. Maar bovenal is het mis met de hiërachie. Het kind wiegt de moeder en kastijdt de vader. De kat vlucht voor de muizen en de gans strikt de vos. De varkens slachten vakkundig de slager. En uiteraard is de jager het haasje. Het zal geen toeval zijn geweest dat zoveel Westeuropese kunstenaars juist de haas op veldtocht tegen de jager stuurden. Weliswaar scheen dit dier, als spreekwoordelijke belichaming van angst en lafheid, het tegendeel van een krijgshaftige vergelder; maar in een verkeerde wereld was geen tegenstelling groot genoeg. In al zijn parmantigheid had de haas bovendien iets grappigs, en het verkeerde-wereld-motief wilde zeker niet droevig stemmen. Dat de haas ook nog vele malen kleiner was dan de jager maakte dit duo tot de ideale hoofdrolspelers in een allergorie van onderdrukking en verzet. En in die allergorie gebeurde iets dat het drama van David en Goliath miste en dan ook in de zogenaamde Katten-en muizenoorlog ontbrak. Komisch of ernstig bedoeld: de haas vond het gat in de bijbelse grens tussen mens en dier…

In "Die hasen fangen und praten den jeger" vertelt de Neurenberger Sachs hoe hij op een ijskoude morgen door een besneeuwd bos wandelt en gefluister hoort achter de struiken. Hij gluurt erdoor en ziet zo'n twee honderd hazen, die bijeengekomen zijn voor hun rijksdag. Een van de langoren doet zijn beklag over de vuile streken van een jager, en ze besluiten die jager gevangen te nemen.

Dat lukt, ze onderwerpen hem aan een derdegraadsverhoor en veroordelen hem tot de dood aan het spit.
Hoe dat laatste toegaat en hoe bij dezelfde gelegenheid ook de honden van de jager geëxecuteerd worden toont een houtsnede van Georg Pencz, die de uitgave van Sachs' klucht verluchtte. Het rijm vertelt nog dat de hazen de wolf en de vos voor hun feestmaal uitnodigen. En dan eindigt Sachs met een onvervalste moraal. Wie tiranniseert heeft zijn eigen onderdanen te vrezen, zo stelt hij.

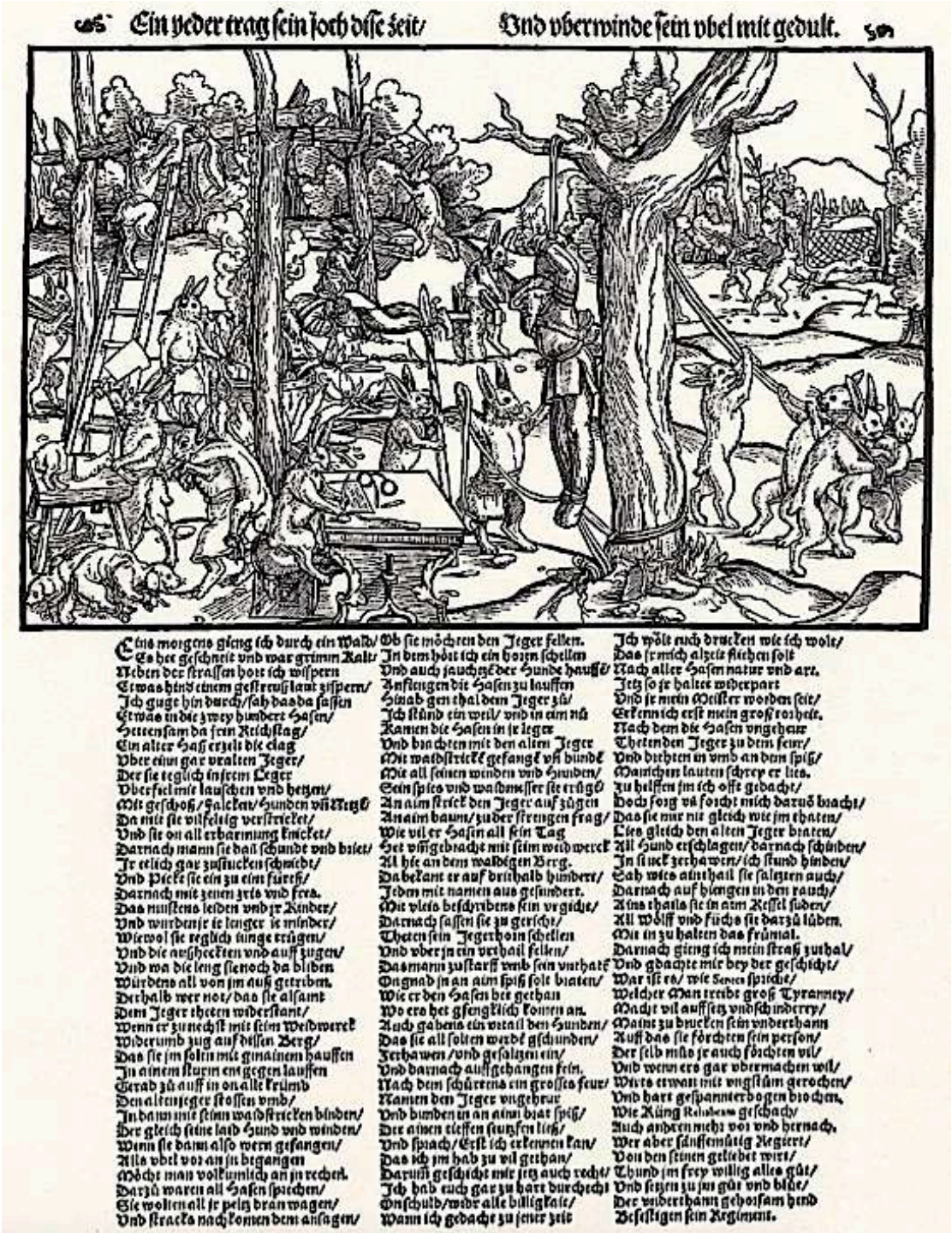

Volksprent. Houtsnede van Georg Pencz, 1535. Afmeting 523x395 mm.

In ons eigen land ontmoeten we de hazen die jagers jagen voornamelijk in details van volksprenten waarop de verkeerde wereld, soms in wel 36 verschillende taferelen is weergegeven. Het zijn vaak niet meer dan vignetten, waarop één jager wordt nagezeten door een enkele haas, soms bijgestaan door een hert of vogel. Van een allegorie is geen sprake; de prenten wilden alleen vermaken. De eventuele onderschriften hebben al even weinig pretentie…

Prentnr. 62 Verkeerde wereld.
Prentmaker I.I.de Lanier.
Uitgever Jan de Lange (II).
Deventer 1822-1849.
Omschrijving: De 12de afbeelding van de 12 voorstellingen van de verkeerde wereld, waar onder andere dieren zich als mensen gedragen. Houtsnede; tekst in boekdruk.

Prentnr. 58
De Nieuwe verkeerde wereld.
Prentmaker Jacob Plügger.
Uitgever Johan Numann,
Zaltbommel 1806-1830.
Omschrijving: De 13de afbeelding van de 25 voorstellingen van de verkeerde wereld, waar onder andere dieren zich als mensen gedragen. Houtsnede; tekst in boekdruk.

23-09-1987 Nederlands dagblad.
Kinderprenten in het Openluchtmuseum Arnhem. Tot en met 31 oktober stelt het Openluchtmuseum in Arnhem een deel van zijn collectie kinderprenten uit de depotladen ten toon… De prenten op de tentoonstelling dateren uit de periode 1700-1850, toen er nog op handgeschept papier gedrukt werd. Na 1850 werd machinaal vervaardigd houthoudend papier gebruikt. Doordat dat papier veel slechter van kwaliteit is, verkeren veel prenten van na 1850 in zeer slechte staat.
05-03-1988 De waarheid.

Helse en Hemelse vrouwenmacht. Het beeld van de vrouw in de maatschappij van rond 1500, de turbulente overgangsperiode van de middeleeuwen naar de moderne tijd, vormt het onderwerp van het boekje "Helse en Hemelse vrouwenmacht". In een periode waarin de kerk de belangrijkste factor is in de beeldvorming wordt de vrouw in de religieuze en wereldse literatuur en afbeeldingen enerzijds afgeschilderd als een heks in dienst van de duivel, anderzijds als lichtend voorbeeld, als heilige. In deze overgangsperiode, zo stelt schrijfster Lène Dresen-Coenders, zijn er een aantal factoren waardoor de angst voor macht van vrouwen zich konden gaan vertalen in en grootscheepse vervolging van vrouwen als tovenaressen en heksen. Grote tegenstellingen op kerkelijk gebied, tegenstellingen tussen opkomende burgerij en feodale vorsten en tussen arm en rijk geven de laat middeleeuwse maatschappij een verscheurd karakter. Misoogsten op grote schaal zijn oorzaak van voedseltekorten en prijsstijgingen. Steeds meer jonge mannen en vrouwen trekken naar de stad, de invloed van familie en buurt neemt af. Zoveel onheil, waarbij een epidimie van geslachtsziekte het zedelijk verval nog eens illustreerde, moest volgens de kerkelijke autoriteiten wel het werk van duivels zijn. Voor al dit onheil wisten de duivels aardse bondgenoten te werven.

De heks. Prentenmaker Albrecht Dürer, Neurenberg 1498-1502. Omschrijving:
Een heks op een geit omringd door vier putti. Gravure. Afmeting 115x71 mm.

Volgens de kerkelijke autoriteiten kwamen vrouwen daarvoor het meest in aanmerking. Zij overtroffen, zo was de heersende opvatting, de man weliswaar in deugd, maar ook in ondeugd. Hun heerzucht, wraakzucht, wellustigheid en gehechtheid aan materiële zaken werd als een vaststaand gegeven gezien. Voor de duivels dus geschikte bondgenoten en bovendien nuttig omdat zij de grootste macht hadden over de voortplanting en met hun verleidingskunsten mannen en kinderen mee konden slepen in onheil. De idee van een geheime sekte waarin vrouwen als tovenares en heks de toon aangeven in deze maatschappelijke context een groot gehoor. Vervolging, foltering en verbranding is het gevolg.

Verschil tussen katholieke en protestantse gebieden is daarbij nauwelijks te merken. Dat in de noordelijke Nederlanden heksenvervolgingen nauwelijks voorkwamen, is volgens de schrijfster te verklaren uit de realtief grote welvaart. Tegenover de heks staat staat het beeld van de vrouw als heilige. Een ideaal beeld van veilige, van hemelse vrouwen-macht. Voor de kerkelijke propagandisten was het een middel om mensen op het rechte spoor te houden. Anna was volgens de overleveringen een voorbeeld van deugdzaamheid als maagd, echtgenote en weduwe.

S. Anna tot Botelaer.
Drukker Van der Haeghen, Gent 1700-1725 en/of 1860-1865.
Omschrijving: Sint-Anna ten drieën. Devotiebeeld te Boterlaar (Botelaer) van de Heilige Anna met Maria met het Christuskind, staande in een nis versierd met festoenen.
Onderaan een cartouche met vierregelig vers.
Houtsnede. Afmeting 447x363 mm.

Een verklaring voor die toegenomen populariteit zoekt de schrijfster ondermeer in een toegenomen behoefte onder de gelovigen om het huwelijk op te waarderen. In de kerk vormde de ongehuwde staat het ideaal van vrome en kuise levenswandel, maar voor de burgerij in de steden was een veilig gezinsleven een voorwaarde voor welvaart.

Strijd om de broek.
Inscriptie, onder in de marge: 'Waer de vrouw d'overhandt heeft, en draecht de brouck / Daer ist dat jan de man leeft: naer advijs van den douck / Ou la femme gouverne portant la banniere / Et des brayes acecq: il tout y va derriere.'
Inscriptie, ingelijste spreuk aan de wand rechts in de voorstelling: 'Au amat, aut odit Mulier, nil tertium habere/Dicitur: infanum ni for et Imperium./Vnde superba suum cogit sufflare maritum:/Et broccata tenet bellica signa, MANUM. HR.'
Titel, op banier in de hand van de vrouw links in de voorstelling: 'D'OVERHANT'
Uitgever Joos de Bosscher, Amsterdam 1581-1600.
Omschrijving: In een haveloos interieur met lage balkenzoldering vindt een gevecht tussen mannen en vrouwen plaats, waarbij de vrouw 'de overhand heeft'. Rechts trekt een zittende vrouw een mannenbroek aan. Een man die geknield voor haar zit probeert hem uit te trekken, een vrouw met de handen in de zij kijkt toe. Links voelt een oude vrouw een man 'aan de tand' die voor haar geknield zit, in smekende houding. In de deuropening een man die zijn zwaard trekt. Links een vrouw met vaandel waarop een hand is afgebeeld en de tekst D'OVERHANT. Naast haar een man met spinrokken achter het spinnewiel. Een vechtend paar in de hoek. Tegen de wand hangt een ingelijste spreuk: Aut amat...MANUM. Op een plank aan de muur keukengerei. Op de grond ligt huishoudelijk gereedschap. Ets en gravure. Afmeting 269x385 mm.

De angst van de mannen voor verleidingsmacht van vrouwen komt tot uiting in een grote stroom afbeeldingen en verhalen over vrouwelijke listen. Het huwelijk en gezinsleven voor de opkomende burgerij nam in betekenis toe. De vrouwenlisten dienen als waarschuwing tegen de verlokkingen van het buitenechtelijke minnespel. Maar het ideaalbeeld van een lieve en onderdanige vrouw klopte vaak niet met de werkelijkheid. In allerlei volksprenten wordt gewaarschuwd tegen vrouwelijke heerzucht. Vrouwen proberen de broek aan te trekken, de rollen om te draaien, een strijd om de broek die door de tekenaars als een duivelse influistering wordt afgebeeld. De populariteit van dit soort afbeeldingen duurt voort tot aan het begin van deze eeuw. Dat krijgt het ideaal van de onderdanige huisvrouw ook in arbeiderskring aanhang.

De strijd om de broek.
Prentmaker Cornelis van Kittensteyn, naar ontwerp van Adriaen Pietersz van de Venne.
Uitgever: Broer Jansz, De Haag 1610-1663.
Omschrijving: In een landschap vechten zeven vrouwen om de broek van een man, die rechts op de achtergrond staat en een van zijn handen in het haar heeft. Enkele vrouwen gebruiken zelfs een attribuut, zoals een schoen, om de broek te bemachtigen.
In de marge een Nederlandstalig vers in zes kolommen.
Gravure. Afmeting 270x353 mm.

De strijd om de broek.
Prentmaker Nicolaas Braeu naar ontwerp van Karel van Mander, Haarlem.
Uitgever: Jacques Honervogt (I), Parijs 1608-1666.
Omschrijving: Symbolische voorstelling van de strijd in het huwelijk. Een vrouw trekt gedeeltelijk de broek van haar man aan en trekt hem aan zijn haren.
Met drie regels onderschrift in het Duits, Frans en Nederlands:
Tis groot cruijs int huis,
al waer froechd in den hooc smeest;
Daer twijff vol gekijff een been dus in die broock hefft.
Gravure. Afmeting 236x170 mm.

"Helse en hemelse vrouwenmacht" is een geslaagde poging om de huidige stand van historisch onderzoek naar totstandkoming en verschuiving in de traditionele beeldvorming over de maatschappelijke rolverdeling tussen man en vrouw aan een groot publiek uiteen te zetten.

Francien van Veen.

01-04-1989 De Volkskrant.
Hollands Zeeglorie op kinderprenten.

Ziet, Kindren! deeze schepen aan,
Niet om er mee op zee te gaan,
Of op de vaart naar verre kusten;
Maar om uw oogen te verlusten.

Dit rijmpje stond op een van de talloze volks- en kinderprenten die in de 18de en 19de eeuw in grote oplagen werden vervaardigd. Hollands glorie, de rijk opgetuigde vloot vormde een regelmatig terugkerend motief op de prenten. Naast de schepen kwamen ook de zeehelden ruim aan bod. Beeld en rijm hadden niet alleen een amuserende, maar vooral ook een moraliserende functie.

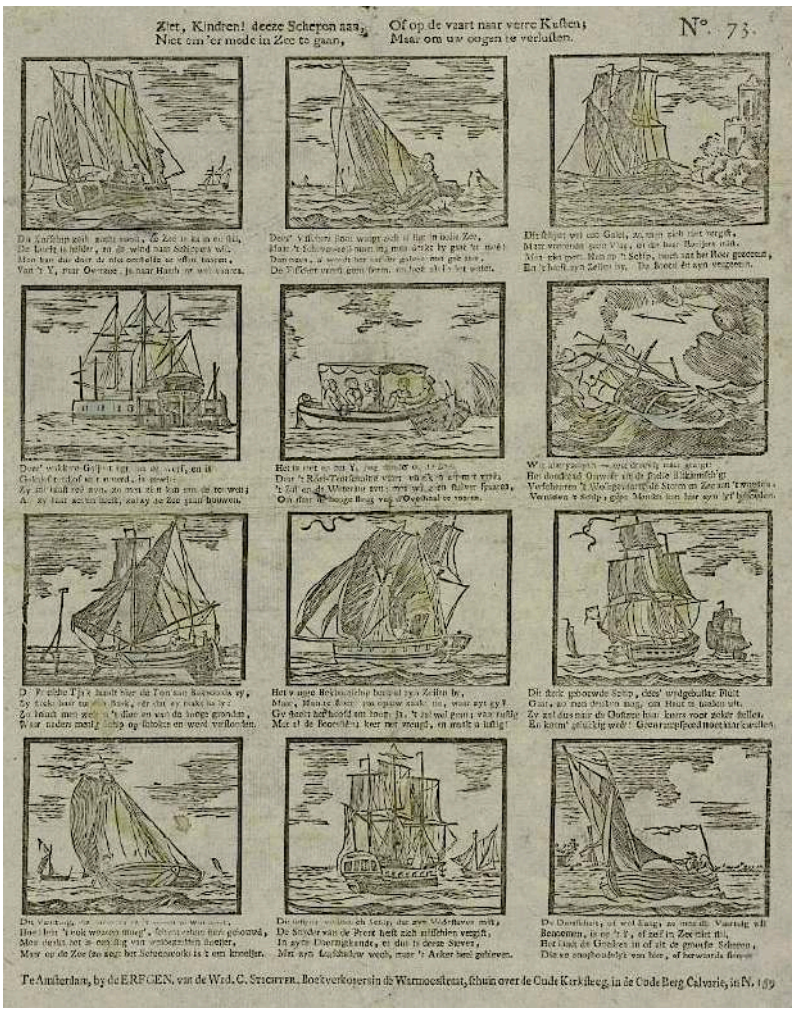

Prentnr.73 Ziet, Kindren! deeze schepen aan.
Uitgever Erven van de Wed. C. Stichter, Amsterdam 1775-1813.
Omschrijving: Centsprent met met afbeeldingen van schepen: kofschip, vissersboot, galei, galjoot, roeiboot met tent, een schipbreuk, Friese tjalk, hekbootschip, fluit, boeier, een Indisch schip, een damschuit of kaag.
Bevat vierregelige rijmende onderschriften.
Houtsnede;tekst in boekdruk. Afmetingen: 417x310 mm.

In het Nederlands Scheepvaartmuseum in Amsterdam wordt vrijdag onder de titel “Ziet Kindren! deeze schepen aan” een tentoonstelling geopend, die voor een belangrijk deel is gewijd aan de maritieme volks- en kinderprenten uit de periode 1700-1900. Hoewel van de prenten, die naar hun prijs in de volksmond “centsprenten” werden genoemd, zijn vele verloren gegaan. Met name van de prenten van vóór 1775 zijn soms maar een paar exemplaren gebleven. De prenten werden gedrukt met houtblokken, vertelt R. Boersma in de bij de expositie horende catalogus. Sommige werden gesneden door anonieme ambachtlieden, andere door erkende kunstenaars die zich voor dat doel “houte-kunstplaatsnijders” of “kunstgraveur in hout” noemden. De drukkers bleven houtblokken gebruiken totdat zij totaal versleten waren. Zo werden sommige prenten uit de 18de en 19de eeuw nog met houtblokken uit de 16de of de 17de eeuw gedrukt. Een keerpunt in de geschiedenis van de centsprenten vormde de oprichting van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen in 1784. Onder invloed van “ het Nut” werden de prenten vooral gebruikt als middel tot volksopvoeding. De moraliserende teksten vierden hoogtij en er werd stevig op de trom van het nationaal gevoel geroffeld.

Dit kwam onder meer tot uiting in de uitgave van een groot aantal historische prenten met afbeeldingen van succesvolle activiteiten van Hollands helden te land en ter zee. Het rijm was daarbij het geijkte middel om de harten te beroeren. Onder de prent met een afbeelding van de “Prins van Oranje” kwam te staan:

Komt Nederlander, juicht nu bly,
De vaderlandsche vlag is vry,
Van alle dwang ontheven.
Beschouwt nu weer dit schoon tafreel,
Zoo waardig door een kunstpenseel,
Elk te worden gegeven.
Een oorlogschip vertoont met pracht,
De oude Nederlandsche macht,
Waarvoor zelfs de Brit moest beven.

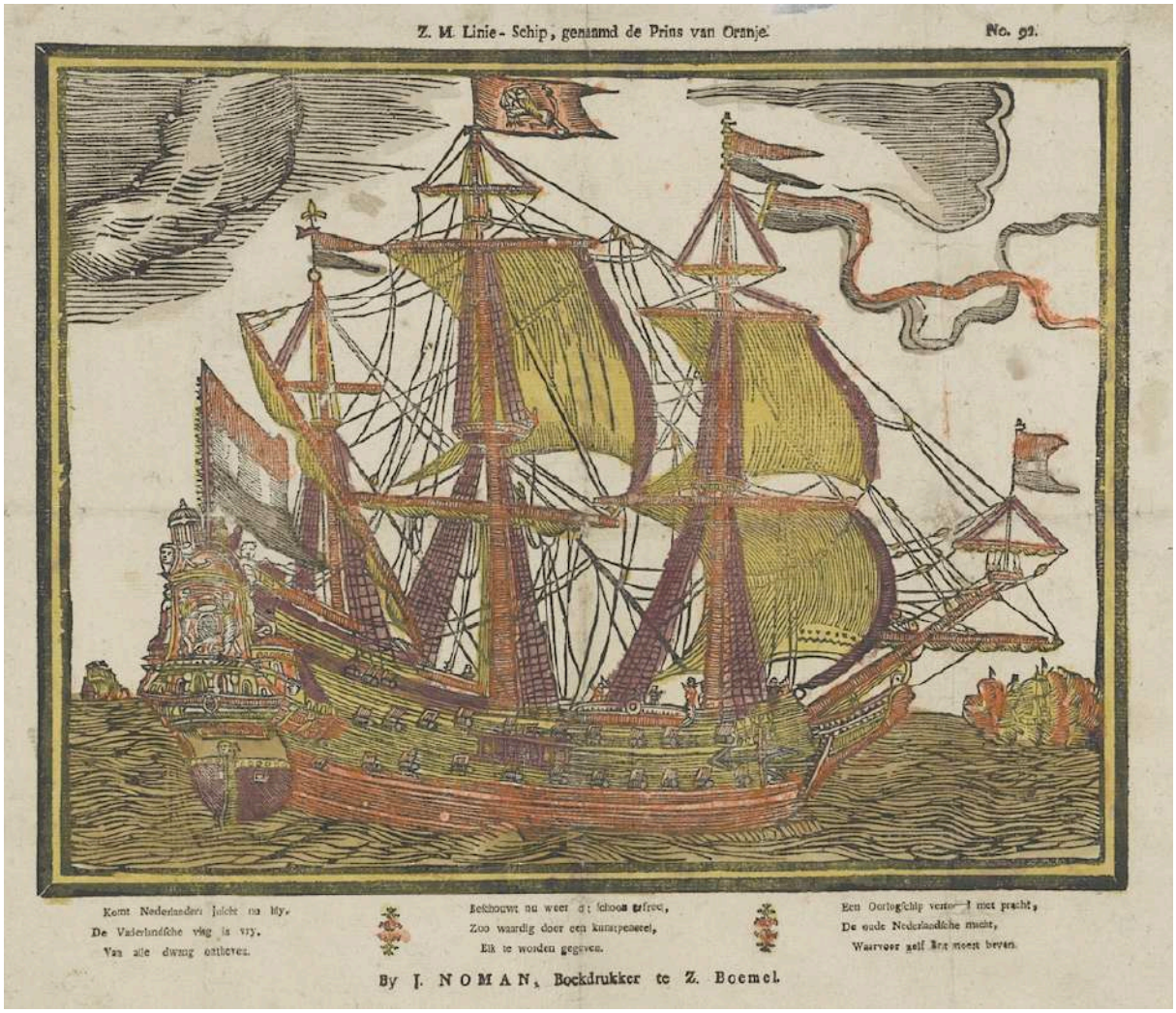

Prentnr. 92 Z. M. linie-schip, genaamd de Prins van Oranje.
Uitgever Johan Noman, Zaltbommel 1806-1830.
Omschrijving: Blad met een grote voorstelling van een hollands zeilschip op zee.
Onder de voorstelling een vers in drie kolommen.
Houtsnede; tekst in boekdruk. Afmeting 329x412 cm.

Met de komst van de lithografie in de tweede helft van de 19de eeuw veranderde de kinderprent. De verhalen werden kinderlijker, minder hoogdravend en de paedagogische bedoelingen weken wat naar de achtergrond. De belerende boodschap verdween.
Tenslotte verloren de kinderprenten door hun onhandig formaat de concurrentieslag met Donald Duck, Sjors en Kuifje.